

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده هنرهای تجسمی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تصویرسازی

عنوان:

بررسی ارتباط متن و تصویر در تصویرسازی کتاب‌های کودکان

استاد راهنما:

ایرج داداشی

عنوان بخش عملی:

تصویرسازی داستان ماه پیشونی

استاد راهنمای بخش عملی:

اکبر نیکان‌پور

نگارش و تحقیق:

افسانه علایی

شهریور ۱۳۸۹

چکیده

با توجه به اهمیت کتاب‌های تصویری برای کودکان و ارتباط بین متن و تصویر که بحثی همیشگی در تصویرگری کتاب‌های کودکان است، هدف اصلی این پژوهش یافتن رابطه میان دو متغیر تصویرگری و متن در این کتاب‌ها است. متن و تصویر در ساختن تاثیر کلی روایت با یکدیگر مشارکت داشته و همدیگر را تقویت می‌کنند. تصویر آن چیزی را به ما منتقل می‌کند که شاید دقیق‌ترین کلمات نیز قادر به بیان آن نباشند. تصاویر اطلاعاتی در اختیار ما می‌گذارند که باعث می‌شوند معنای کلمات را دوباره تفسیر کنیم یا متوجه نکته خاصی در آنها شویم. در این پایان‌نامه سعی شده است تا با بررسی ۱۰ کتاب منتخب شورای کتاب کودک، ارتباط تصویر با متن و نقش صور خیال در تصویر و خیال‌انگیزی آن مورد نقد و بررسی قرار گیرد. همچنین این بررسی پاسخی به این پرسش است که عناصر صور خیال همانطور که یک متن ادبی را زیبا و خیال‌انگیز می‌سازد، آیا یک تصویرگر نیز با استفاده از این عناصر قادر خواهد بود تا متن تصویری خود را خیال‌انگیز کند؟ آیا عناصری نظیر آشنایی‌زدایی، حسامیزی، متناقض‌نمایی، استعاره و غیره می‌تواند ابزاری در دست تصویرگر برای بیان لایه‌های پنهان و ارتباط بیشتر و موثرتر با متن باشد؟ یک تصویر خلاقانه نیز همانند یک متن ادبی چنان اجزای پیدا و پنهانی دارد و از چنان ابهام و ابهامی برخوردار است که بیننده می‌تواند با تخیل خود آن را تکمیل کند. تصویرگر با استفاده از این عناصر متن را به لایه‌هایی عمیق‌تر تبدیل کرده و بدین ترتیب مخاطب را به تفکر و تعمق وا می‌دارد. او به تفسیر کلمه به کلمه متن نمی‌پردازد و تمام عناصر موجود در متن را عینا به تصویر نمی‌کشد بلکه جایی برای تخیل و تفکر بیننده می‌گذارد. با توجه به آثار ارزیابی شده، تصویرگر نیز با استفاده از عناصر صور خیال مانند آشنایی‌زدایی، حسامیزی، تشبیه، استعاره، نماد و سمبل با بهره‌گیری از قوه تخیل به تصویرسازی تشبیهی و استعاری می‌پردازد و درحقیقت خیال‌انگیزی می‌کند. در مجموع می‌توان گفت که استفاده از عناصر صور خیال به همان میزان که در زیبایی و خیال‌انگیزی یک متن ادبی تاثیرگذار است، می‌تواند در لایه لایه کردن معانی و زیبایی یک تصویر نیز نقش اساسی ایفا کند.

فهرست

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۶	فصل ۱ - صور خیال
۷	۱-۱- صور خیال در ادبیات
۹	۱-۱-۱ تشبیه
۱۱	۲-۱-۱ استعاره
۱۲	۳-۱-۱ جاندار پنداری / تشخیص
۱۲	۴-۱-۱ کنایه
۱۳	۵-۱-۱ مجاز
۱۳	۶-۱-۱ حس آمیزی
۱۴	۷-۱-۱ متناقض نمایی
۱۴	۸-۱-۱ آشنایی زدایی
۱۶	۲-۱- صور خیال در تصویرگری
۱۶	۱-۲-۱ تشبیه
۱۷	۲-۲-۱ استعاره
۱۷	۳-۲-۱ جاندار پنداری
۱۸	۴-۲-۱ حس آمیزی
۱۸	۵-۲-۱ پارادوکس یا متناقض نمایی
۱۸	۶-۲-۱ اغراق
۲۰	فصل ۲ - بررسی ۱۰ عنوان کتاب منتخب شورای کتاب کودک
۲۱	۱-۲- کتاب: خانم حنا به گردش می‌رود
۳۱	۲-۲- کتاب: به آب نزدیک نشو دخترم
۳۸	۳-۲- کتاب: تو بزرگ و من کوچک
۴۹	۴-۲- درخت قرمز

۶۵	۲-۵- کتاب سفر به سرزمین وحشی‌ها
۷۲	۲-۶- کتاب Lon popo
۸۴	۲-۷- کتاب خوکی
۹۶	۲-۸- کتاب دو دوست
۱۰۲	۲-۹- کتاب سلطان و آهو
۱۱۰	۲-۱۰- کتاب می‌خوایم به خرس شکار کنیم
۱۱۸	فصل ۳- ارتباط متن و تصویر
۱۲۶	فصل ۴- نتیجه‌گیری
۱۳۱	منابع
۱۳۴	گزارش کار عملی

اهمیت مسأله و تعریف آن

با توجه به اهمیتی که بعضی از مباحث همانند رابطه میان متن و تصویر در تصویرگری و تولید آثار مکتوب برای کودکان وجود دارد و این موضوع تاکنون فقط در حد مقالات و مصاحبه‌های مندرج در نشریات و بدون دقت و موشکافی و یا به کارگرفتن یک روش علمی برای پژوهش طرح شده و همچنین علی‌رغم جستجوی فراوان در منابع داخلی تاکنون کتابی یافت نشده است که به طور مستقل به این مبحث پرداخته باشد، این پایان‌نامه انجام چنین تحقیقی را پیش رو قرار داده است.

با توجه به علاقه نگارنده به تصویرسازی کتاب‌های کودکان و با خواندن و دیدن تصاویر کتاب‌های داستانی‌ای که برای کودکان چاپ می‌شود، این سوال همیشه مطرح می‌گردد که چه رابطه‌ای بین متن و تصویر در مصورسازی کتاب‌های کودکان وجود دارد؟ و کار یک تصویرگر چیست؟ آیا تکرار کار نویسنده است و تصاویرش باید به شکل آینه‌وار، بدون هیچ توضیح و توصیف اضافی‌ای متن را نشان دهد؟ چه قدر علاقه، احساس، ذهنیت و برداشت شخصی تصویرگر از متن مهم است؟

اما از طرفی با دیدن بعضی کتاب‌های داستانی که برای کودکان تصویر می‌شود — که تعدادشان هم کم نیست — این سوال پیش می‌آید که آیا تصویرگر می‌تواند کاملاً بی‌تفاوت به متن عمل کند و حتی در جایی تصاویرش بدون توجه به عناصر خیال‌انگیز نویسنده، باعث به هم‌ریختن فضای کلی متن و معنای نهفته در آن بشود؟

با توجه به این که کودکان کتاب‌های تصویری را دوست دارند و تصاویر برایشان بسیار جذاب و تاثیرگذار است این سوال مطرح می‌شود که چگونه یک تصویرگر می‌تواند به درک بهتر و عمیق‌تر کودک از معانی و مفاهیم متن کمک کند، ضمن این که سواد بصری و درک زیبایی‌شناسی او را نیز وسعت ببخشد. از این رو تصمیم به انجام چنین تحقیقی گرفته شد تا شاید بتوان به درک بهتری از ارتباط متن و تصویر در این کتاب‌ها رسید.

پیشینه پژوهش

پایان نامه‌ها

با توجه به پرسش اصلی پژوهش ابتدا لازم است پیشینه این بحث مورد بررسی قرار بگیرد. برای انجام آن در حوزه تحقیقات دانشگاهی به پایگاه اطلاع رسانی پژوهشگاه سازمان مدارک علمی کشور به نشانی www.irandoc.ac.ir و پایگاه اطلاع رسانی نشریات علمی کشور به نشانی www.magiran.com مراجعه شد و با کلیدواژگان تخصصی این بحث جستجو صورت گرفت، که از میان انبوه مدارک فقط ۳ پایان نامه و ۳ مقاله علمی - پژوهشی یا تخصصی دارای موضوعاتی مشابه یافت شد. لذا ابتدا به قالب پایان نامه، و سپس به مقالات علمی و پژوهشی و تخصصی پرداخته شده است، که در زیر به آنها اشاره می‌گردد:

مریم شریف‌نسب، "تحلیل تصویرآفرینی در شعر کودک و نوجوان"، استاد راهنما: دکتر منوچهر اکبری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۱۳۸۰

پژوهشگر در این پایان نامه با اشاره به این که ادبیات کودک و نوجوان به عنوان بخش مهمی از پیکره ادبیات فارسی، دارای ویژگی‌ها و خصایصی است که تا به حال کمتر به آن پرداخته شده است؛ می‌نویسد: شعر کودک و نوجوان در کلیت خود، دارای قابلیت‌های بالقوه بلاغی و ادبی شعر بزرگسالان است که بسته به مهارت و توانایی شاعران بخشی از این توانایی‌ها به ظهور می‌رسد. شیوه‌های مختلف تصویرآفرینی همچون تشبیه، استعاره، کنایه، مجاز، آشنایی‌زدایی و هنجارگریزی و ... همگی در شعر کودک و نوجوان قابلیت بروز و ظهور دارند.

مهران صدری، "بررسی کیفیت تصویر در کتاب‌های تصویری کودکان ایران"، استاد راهنما: توران میرهادی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۶۶

در این پایان نامه کتاب‌های تصویری کودکان مورد بررسی قرار گرفته است. نخست تعاریفی در مورد کتاب تصویری و نقش آن در زندگی کودکان پیش از دبستان و سال‌های اول دبستان داده شده و سپس به معرفی انواع کتاب تصویری اعم از داستان و غیر داستان و شعر پرداخته شده است. پژوهشگر بعد از آن به اجزاء تشکیل دهنده یک کتاب تصویری که شامل متن و تصویر می‌شود نظری اجمالی افکنده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که تصویر آنچنان که باید نتوانسته رسالت خود را ادا کند. تعداد هنرمندانی که توانسته‌اند کتاب‌های موفق که علاوه بر کشش و گیرایی طرح، اصالت و هماهنگی رنگ، انتقال مضمون و رعایت حد کودکان را حفظ کنند اندک است.

مهتاب عبداللهی، "نقش تصویر در پرورش تخیل کودکان"، استاد راهنما: محمدعلی بنی‌اسدی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر، ۱۳۸۲

در این پایان‌نامه به طور خلاصه به جنبه‌های مختلف تصویرسازی پرداخته شده است که تصویرسازی چیست و ارتباط آن با متن و مخاطب چگونه می‌باشد؟ و اینکه تصویر در پرورش تخیل کودک نقش دارد یا خیر و چگونه می‌توان این نقش را موثرتر و مثبت‌تر کرد؟ منشا پیدایش خیال چیست، چه نقشی در زندگی و پرورش خلاقیت دارد و ارتباط آن با تصویر چگونه است؟ برای دستیابی به پاسخ این سوالات به دیدگاه‌های مختلف روانشناسی کودک و ارتباط او با محیط اطرافش اشاره شده است.

مقالات علمی و پژوهشی یا تخصصی

- پری نودلمن: "ارتباط تصاویر و کلمات"، مترجم آزاده اخلاقی، در: فصلنامه حرفه هنرمند (نشریه تخصصی هنرهای تصویری)، شماره ۳۰، پاییز ۸۸، صفحه ۱۵۷

نودلمن در این مقاله با توجه به ارتباط کلمات و تصاویر که هر کدام اطلاعاتی را به خواننده منتقل می‌کند، رابطه این دو را رابطه‌ای چالشی می‌داند و معتقد است رابطه مکملی این دو به خاطر تکمیل کردن عنصر مخالف‌شان است و به واسطه تفاوت‌ها یکدیگر را کامل می‌کنند. در نتیجه رابطه تصاویر و متون در کتاب‌های مصور رابطه‌ای طنزآلود است: هر یک درباره آن چیزی صحبت می‌کند که دیگری در باره‌اش سکوت اختیار می‌کند.

لورنس آر.سایپ: "کتاب‌های تصویری چگونه کار می‌کنند؟ نظریه نشانه‌شناسانه درباره روابط متن و تصویر، مترجم سحر ترهنده، همان، صفحه ۱۲۸

این نویسنده در مقاله خود سعی دارد تا با استفاده از نظریه نشانه‌شناسی بین رسانه‌ای رابطه میان متن و تصویر را بازگشایی کند. او راجع به این موضوع بحث می‌کند که نظریه بین رسانه‌ای روشی بسیار ارزشمند است برای دیدن و دریافت رابطه متن و تصویر. کتاب‌های تصویری به وسیله سیستم بین رسانه‌ای به کودکان این امکان را می‌دهد تا درگیر فرآیند معناسازی پایان‌ناپذیری شوند، چرا که هر بار خواندن راهی جدید برای دیدن کلمات و تصاویر پیش رویشان می‌گذارد و به کودکان این امکان را می‌دهد تا در حین درگیر شدن در فرآیند خلق معانی و جهانی جدید تجربه‌های متعددی نیز داشته باشند.

باربارا کیفیر: "نقد تصویری و ادبیات کودکان"، مترجم مهسا خلیلی، در: کتاب ماه کودک و نوجوان، اسفند ۸۴ - فروردین و اردیبهشت ۸۵، صفحه ۱۸۶

باربارا کیفیر، مهم‌ترین و قدرتمندترین ویژگی هنر تصویری یک کتاب مصور را در این می‌داند که به عمیق‌ترین واکنش‌های خوانندگان، بزرگسالان و کودکان وسعت می‌بخشد. همین طور نه تنها سواد بصری آنها را افزایش می‌دهد بلکه درک زیبایی شناسی‌شان را وسعت می‌بخشد.

جمال‌الدین اکرمی: "سازهای روایتی تصویر"، کتاب ماه کودک و نوجوان، آذر ۸۷، صفحه ۶۹
این نویسنده در مقاله خود چنین نتیجه‌گیری می‌کند: "همچنان که متن از سازهای ادبی در ساختار متن‌های روایی - تخیلی و سازهای دانش افزا در ساختار متن‌های علمی و اطلاعاتی برخوردار است، تصویر نیز به پیروی از متن، عناصری چون سبک، درونمایه، شخصیت پردازی، فضا سازی و پیرنگ را که عناصر دیداری مستقل یا وابسته به متن هستند مورد توجه قرار می‌دهد و تصویرگر در برگردان تصویری به آنها می‌پردازد."

ضرورت انجام پژوهش

در یک کتاب مصور هم از طریق متن و هم از طریق تصویر با کودک ارتباط برقرار می‌شود. کلمات، تصاویر را تغییر می‌دهند و تصاویر، کلمات را و این دو به شکل اجتناب ناپذیری معنای یکدیگر را عوض می‌کنند. با توجه به این که ارتباط بین متن و تصویر، بحث همیشگی‌ای است که در تصویرگری کتاب‌های کودکان مطرح می‌شود هدف اصلی این پژوهش یافتن رابطه میان دو متغیر تصویرگری و متن بر اساس عناصر تخیل و خیال‌پردازی در کتاب‌های کودکان است و از آنجا که پژوهش‌های انجام یافته در این مورد اغلب به شکل پراکنده و به تعداد کم است انجام این پژوهش در این دامنه و حدود می‌تواند ضرورت طرح این بحث را در سطحی بزرگ‌تر مشخص کند.

پرسش‌های پژوهش

با توجه به کلید واژه‌هایی که در این تحقیق وجود دارد: (متن، تصویر، تصویرسازی، کودک) سوال‌هایی مطرح شده است که بدین ترتیب مطرح می‌شود:

- ۱) آیا تصویرگر، هنرمندی با ذهنیات، علائق و دنیایی مستقل است؟
- ۲) تصویرساز کتاب کودک چگونه از عناصر خیال‌انگیزی یا تخیل که در ادبیات نوشتاری مورد توجه است، می‌تواند برای درک بهتر متن استفاده کند؟

- ۳) آیا باید تصویرگر، شناختی از خصوصیات روحی، رشدی و روانی مخاطب خود داشته و با دنیای کودکان آشنا باشد؟
- ۴) آیا اصولاً از حیث خیالپردازی رابطه‌ای بین متن و تصویر وجود دارد؟
- ۵) آیا این متن است که روایت اصلی و انتقال بیشتر مفاهیم را به عهده دارد و تصاویر فقط بخش‌هایی را از داستان را به نمایش می‌گذارد؟
- ۶) آیا تصویر باید نسخه‌برداری عینی از متن باشد یا می‌تواند بیانی از محتوای درونی متن بوده که از ذهن و تخیل تصویرگر گذشته است؟
- ۷) آیا متن و تصویر در بیان معنا به یکدیگر وابسته‌اند؟
- ۸) آیا فضای یک اثر و تکنیک هنرمند باید مطابق با اهداف متن باشد؟

روش تحقیق

این تحقیق به روش توصیفی و گردآوری کتابخانه‌ای و تحلیل مدارک حاصل از این گردآوری صورت می‌گیرد. در شروع این تحقیق به مطالعات کتابخانه‌ای و اطلاع از نظرات تصویرگران و منتقدان کتاب کودک پرداخته می‌شود و برای بررسی بیشتر این موضوع و درک بهتر آن تعداد ده کتاب از کتاب‌های منتخب شورای کتاب کودک را انتخاب و به تجزیه و تحلیل آثارشان پرداختم. انتخاب کتابهای مذکور به دلیل دشواری دسترسی به همه منابع منتشره و نایاب بودن برخی منابع، بر اساس شیوه نمونه‌گزینی غیرتصادفی در دسترس صورت گرفته است. بزرگ‌ترین دشواری این تحقیق، شامل کمبود منابعی بود که بتواند پاسخگوی نیاز و پرسش‌های اصلی باشد.

فصل اول

صور خیال

۱-۱- صور خیال در ادبیات

با مطالعه و بررسی تعاریفی که از ادبیات کودک شده است متوجه می‌شویم که هر کسی به تعبیر خود برداشتی از این واژه دارد. گرچه مشترکاتی در این تعاریف وجود دارد، ولی عملاً نمی‌توان روی تعریف واحدی تاکید کرد. ادبیات کودکان در اصل با تعریفی که از ادبیات به معنای کلی آن شده است، تفاوتی ندارد؛ یعنی در کیفیت نه تنها ادبیات کودکان نباید از ادبیات بزرگسالان کمتر داشته باشد بلکه باید عالی‌تر و سازنده‌تر باشد. چون ما با گروه سنی کم‌تجربه‌تر و در عین حال با نیازها و خواسته‌های متفاوت مواجه هستیم.

ادبیات کودکان ابتدا ادبیات است با تمام ویژگی‌هایی که در آن نقد ادبی را می‌توان مورد توجه قرار داد؛ یعنی خلاق است و عمیق و از جوهر ادبی و ساختار هنری برخوردار است و در عین حال با نیازها، علایق، توانایی‌ها و حوزه تجربه‌های کودکان و نوجوانان در ارتباط است. (قزل ایاغ، ۱۳۸۳، ۵۶)

ادبیات به کودکان کمک می‌کند که خودشان و محیط اطرافشان را بهتر بشناسند، به آنها دوست داشتن و احترام گذاشتن را یاد می‌دهد. آنها مسائل مختلف را می‌شناسند و راه‌های روبرو شدن با آنها را می‌بینند و تجربه می‌کنند. ادبیات برای کودکان رسالتی فراتر از آموزش دارد و مفاهیم و ارزش‌های انسانی را برای آنها بازگو می‌کند و به آنها فرصت توجه و فکر کردن می‌دهد. کودک با کلمات و تصاویر دنیای تازه‌ای در ذهن خود می‌سازد و با تطبیق آن با واقعیت‌های زندگی چیزهای زیادی یاد می‌گیرد که در نهایت موجب رشد و پرورش و درک بهترش از انسان‌ها و محیط اطرافش می‌شود. همینطور درک هنری

و زیبایی‌شناسی او را ارتقا می‌دهد. ادبیات برای کودک علاوه بر اینکه باید سرگرم‌کننده و لذتبخش باشد ذوق، عواطف و نیازهای عاطفی و روانی او را می‌پروراند و ارضا می‌کند.

"ادبیات کودکان و نوجوانان که از نظر ارزش هنری با ادبیات بزرگسالان برابر است، سه ویژگی مهم دارد: نخست اینکه با زبان و بیان، درک زبان نوشتاری، تخیل و تجربه‌های کودکان و نوجوانان متناسب است. از اینرو برای هر گروه سنی کودک و نوجوان از متن‌ها و موضوع‌ها و زبان و بیان متناسب با فهم و درک آنها استفاده می‌شود. دوم آنکه به رشد و پرورش شخصیت خواننده کمک می‌کند و به این نکته توجه دارد که دوران کودکی و نوجوانی مهم‌ترین سال‌های شکل گرفتن و پرورش احساس و اندیشه است. در نتیجه از آنچه سبب یاس و بدبینی و بدخواهی می‌شود پرهیز می‌کند. سوم آنکه اهمیت تصویر را برای کودک و نوجوان برابر با اهمیت نوشته می‌داند و همواره بخشی از پیام خود را به کمک تصویر بیان می‌کند. به همین سبب کتاب‌های تصویری خردسال که حتی نوشته‌ای به همراه ندارند در ادبیات کودکان و نوجوانان ارزش بسیار دارند." (شورای کتاب کودک، ذیل ادبیات کودکان و نوجوانان)

اما یکی از مهم‌ترین اهداف ادبیات که بیشتر پژوهشگران این حوزه بر آن تاکید دارند، پرورش تخیل و تقویت قوه خیال‌پردازی کودکان است. "برای اینکه قصه بتواند واقعاً توجه کودک را جلب کند باید او را سرگرم سازد و کنجکاوی او را برانگیزد. اما برای غنی‌سازی زندگی کودک، قصه باید علاوه بر سرگرم‌سازی و تحریک کنجکاوی، تخیل او را نیز برانگیزد و به او کمک کند تا فهم و ادراک خود را بالا برد و عواطف خویش را منظم سازد." (بتلهایم، ۱۳۷۱، ۲۵)

ماده اصلی و اولیه ادبیات کودکان و به ویژه شعر، عنصر خیال است که نویسنده یا شاعر باید بتواند آن را به درستی و در حد فهم کودک به کار ببرد و در جهت اوج گرفتن و پرورش تخیل او نقشی اساسی ایفا کند.

"ادبیات به زبان خیال سخن می‌گوید و منظور از مطالعه ادبیات پرورش و گسترش خیال است. ما همواره قوه تخیل خود را به کار می‌گیریم؛ در تمام مکالمات و شئون زندگی روزمره ما داخل می‌شود و حتی هنگامی که در خواب هستیم موجد رویاهای ماست." (فرای، ۱۳۷۲، ۷۹)

استاد زرین کوب اوصاف عمده ادبیات را بر عاطفه، خیال، معنی و اسلوب مبتنی می‌داند: "ادبیات مجموعه آثار مکتوبی است که بلندترین و بهترین افکار و خیال‌ها را در عالی‌ترین و بهترین صورت‌ها تعبیر کرده باشد." (امین‌دهقان، ۱۳۸۲، ۶۶)

استاد شفيعی کدکنی در کتاب "صور خیال"، عنصر معنوی شعر را در همه زبان‌ها و دوره‌ها، خیال می‌داند. و لفظ "ایماژ" را از نظر لغوی به تصویر و سایه و خیال معنی کرده است. خیال‌ها واسطه‌هایی هستند که تجربه‌های عاطفی را انتقال می‌دهند و مفاهیمی از حالات درونی انسان و گوشه‌ای از حیات روانی بشر را با طبیعت پیوند می‌دهند و در خودشان عاطفه و شوری را به همراه دارند. در ادبیات و به ویژه شعر در گزارش لحظه‌ها و اندیشه‌ها از صورت‌های گوناگون خیال استفاده می‌شود.

"دی لويس^۱، شاعر انگلیسی، تصویر و یا ایماژ را عنصر ثابت شعر می‌داند، زیرا تصویر شاعرانه به اشیاء تشخص می‌بخشد و باعث می‌شود تا موضوعات ذهنی و عاطفی مجسم گردند و خواننده بتواند بدین وسیله جریانات پنهانی روح شاعر را در برخورد با اشیا و مسائل هستی دریابد. بدین ترتیب "تصویر" بیانگر رابطه ذهنی با شیء و دست یازی شاعر به حوزه اشیا و استمداد از آنها برای بیان اندیشه‌های خود به دیگران است." (شریف‌نسب، ۱۳۸۰، ۲۸)

هر کدام از صور خیال، جداگانه یا با هم، گزارشگر حالت یا نسبت و صفتی است که شاعر یا نویسنده به وسیله آن تصویرش را بیان می‌کند. در ایجاد تصاویر شعری، عوامل متعددی دخیلند: زبان، موسیقی، عاطفه و تخیل.

به دلیل اهمیت و جایگاه ویژه‌ای که تخیل در ادبیات کودکان دارد، در این فصل به‌طور اجمالی ابتدا به بررسی چهار مبحث (تشبیه، استعاره، کنایه و مجاز) زیر عنوان صور خیال بررسی می‌شود. سپس این سوال مطرح می‌شود که آیا این عناصر همانطور که باعث خیالی و تصویری شدن متن یا شعر ادبی می‌شوند، می‌توانند در بیان هنری یک تصویر هم موثر باشند؟ آیا یک تصویرگر در جهت ارائه تصویری بهتر و تاثیرگذارتر می‌تواند از این عناصر در بیان هنری خود استفاده کند؟

۱-۱-۱ تشبیه

تشبیه یادآور همانندی و شباهتی است که از جهتی یا جهاتی میان دو چیز مختلف وجود دارد، تشبیه وصف کردن چیزی است به چیزهای مشابه و نزدیک به آن از یک جهت یا جهات مختلف.

---

^۱ - Day Lewis

طبیعت انسان طوری آفریده شده که هر وقت چیزی را در غیر مکان اصلی و طبیعی خودش می‌بیند لذت بیشتری می‌برد و احساس شگفتی و حیرت او بیشتر خواهد بود و تشبیه چیزی است که بین دو چیز متفاوت وحدت ایجاد می‌کند و به عناصر بی‌زبان طبیعت جان می‌دهد و به حرف در می‌آیند. هرچه هنرمند در تشبیه خود از زمینه واقعیت دورتر شود، توانایی او در خلق خیال و پیوند دادن تصویرها بیشتر می‌شود. تشبیه باعث می‌شود که ما چیزی را که خودش غایب است و به طور عادی وجود ندارد، در ذهن خود مجسم کنیم یا اینکه چیزی را از آنچه هست بزرگ‌تر و عظیم‌تر و یا زیباتر نشان دهیم. به وسیله تشبیه می‌توان خیلی از امور متضاد که از نظر حس و تجربه عقلی از همدیگر دور هستند را در یک موضوع و در یک جا جمع کرد.

استاد شفیع کدکنی در صور خیال، تشبیهات را به دسته‌های زیر تقسیم می‌کند:

- نشان دادن چیزی که به حس در نمی‌آید یعنی قابل لمس نیست در چهره چیزی که به حس درک می‌شود.

- نشان دادن چیزی که به صورت بدیهی قابل شناختن نیست در چهره چیزی که بدیهی و واضح است.

- نشان دادن چیزی که نیرو و قوتی ندارد در چهره چیزی که نیرو و قوت دارد.

هر چه وجه شبه یاد نشده باشد و ذهن مستقیماً متوجه آن نشود بهتر و زیباتر است به این خاطر که ذهن از کوششی که در حل این معما می‌کند لذت می‌برد.

الف) تشبیه به اعتبار محسوس بودن طرفین

محسوس به این معنی که به یکی از حواس پنج‌گانه دریافت و ادراک می‌شود.

- بزغاله‌ای دارم که او مانند آهو می‌دود

همراه من در سبزه‌ها این سو و آن سو می‌دود (افسانه شعبان نژاد، بزغاله من از: چتری از گلبرگ‌ها)

مشبه: بزغاله، مشبه‌به: آهو، وجه شبه: دویدن

ب) تشبیه محسوس به معقول

تشبیهی است که مشبه آن محسوس و مشبه‌به آن معقول است.

- ناگهان چیزی سیاه/ از دل آنها گذشت/ یک کلاغ از ذهن باغ/ مثل یک رویا گذشت (محمد کاظم مزینانی، انگور، از: نان و شبنم)
مشبه: کلاغ، مشبه‌به: رویا

پ) تشبیه معقول به محسوس
مشبه آن معقول و مشبه‌به آن محسوس باشد.
- یاد تو به باغ خاطر/ عطر می‌دهد چو بوی گل / مهر تو نشسته در دلم / مثل شبنمی به روی گل (جعفر ابراهیمی، مثل شبنمی، از: چکه چکه اشک)
تشبیه خاطر به باغ
تشبیه یاد تو به گل
تشبیه مهر تو به شبنم

ت) تشبیه معقول به معقل
تشبیه‌ای است که مشبه و مشبه‌به آن، هر دو، از امور عقلی است.
- شبیه غول و دیو است / برایم جمع و تفریق / نشد من هم سر صف / شوم یک بار تشویق (ناصر کشاورز، نمره بیست، از: سیب جان سلام)
مشبه: جمع و تفریق، مشبه‌به: غول و دیو

۱-۱-۲ استعاره

"استعاره در لغت مصدر باب استفعال است یعنی عاریه خواستن لغتی را به جای لغت دیگری، زیرا شاعر در استعاره، واژه‌ای را به علاقه مشابهت به جای واژه دیگری به کار می‌برد." (همان، ۶۲)
"شاید هیچ کدام از صور خیال به اندازه استعاره، در آثار ادبی و به ویژه شعر اهمیت نداشته باشد و از نظر تحول تاریخی ادبیات یک زبان به طور روشنی می‌توان دریافت که سرانجام هر تشبیه خوب استعاره‌ای است، یعنی صورت تکامل و تلخیص شده هر تشبیه زیبا و مورد قبول ارباب هنر سرانجام به گونه‌ای استعاره درمی‌آید." (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۸، ۱۱۸)

- من بی تو فقط یک قطره/ با تو دلم اما دریاست/ از پرتو لبخند من/ دنیای زلالم زیباست
(اسدا.. شعبانی، شاعر و شب بو)
پرتو لبخند

۱-۱-۳ جاندار پنداری^۲ / تشخیص^۳

گاهی شاعر یا نویسنده در کار خود به پدیده‌های طبیعت مثل خورشید، سنگ، باران،... جان و شخصیت داده و با تخیل خود به آنها حرکت و جنبش می‌بخشد و همه چیز در برابر ما سرشار از زندگی و حرکت و حیات می‌شود. شخصیت بخشیدن و حیات و جنبش دادن به اشیاء و عناصر طبیعت یکی از زیباترین راه‌هایی است که متن ادبی را تصویری و خیال انگیز می‌کند.
- زنبقی از ته گلخانه صدا زد: برگرد/ من در این جا نفسم می‌گیرد/ دل من می‌میرد... (افسانه شعبان نژاد، باغ و زنبق، از: یک کاسه شبنم)

۱-۱-۴ کنایه

کنایه به معنای پوشیده سخن گفتن است درباره امری و عبارت یا جمله‌ای است که مقصود گوینده، معنای ظاهری آن نباشد. در اصطلاح، سخنی است که دارای دو معنی قریب و بعید است و این دو معنی لازم و ملزوم یکدیگرند. پس گوینده آن جمله را چنان ترکیب می‌کند و به کار می‌برد که ذهن شنونده از معنی نزدیک به معنی دور منتقل شود.
سگ بیچاره نیز در این شهر/ دائماً توی کوچه مهمان است/ روز و شب از نگاه گربه پیر/ توی سوراخ موش پنهان است (شعبان نژاد، شهر وارونه، از: پونه‌ها و پروانه‌ها)
توی سوراخ موش پنهان شدن، کنایه از بسیار ترسیدن است.

---

² - Animism

³ - personification

۱-۱-۵ مجاز

به کار بردن واژه‌ای در غیر معنی حقیقی و رایج خود، مجاز نامیده می‌شود. کلمه‌ای که در حکم مجاز است ذهن را از توجه به معنی حقیقی آن باز می‌دارد.

شما آسمانی‌ترین روی خاک / شما آفتابی‌ترین‌های ماه / دل ما غروبی است خاکستری / شما آبی‌ترین‌های ما (بیوک ملکی، صمیمی‌تر از آفتاب، از: هوای صبح)

مقصود از خاک، تمام دنیا است.

از میان شیوه‌های متعدد ادبی کردن زبان، حس‌آمیزی، متناقض‌نمایی، آشنایی‌زدایی هم منجر به تصویرسازی‌های هنری می‌شود که به طور اجمالی به آن اشاره می‌گردد:

۱-۱-۶ حس‌آمیزی^۴

حس‌آمیزی از جمله آرایه‌های زیبایی است که به تصویری شدن متن بسیار کمک می‌کند. "یکی از وجوه برجسته ادای معانی از رهگذر صور خیال، کاری است که نیروی تخیل در جهت توسعه لغات و تعبیرات مربوط به یک حس انجام می‌دهد، یا تعبیرات و لغات مربوط به یک حس را به حس دیگر انتقال می‌دهد و این مساله‌ای است که ناقدان اروپایی آن را Synesthesia می‌خوانند و ما اصطلاح حس‌آمیزی را در برابر آن پیشنهاد می‌کنیم." (همان، ۲۷۲)

حس‌آمیزی با بهره‌گیری از حس بینایی که از مهم‌ترین حس‌هاست و رنگ، که مهم‌ترین عنصر ادراک این حس است عمل می‌کند. شفیع‌کدکنی معتقد است که هیچ راهی برای حسی کردن تصویرها بهتر از کمک گرفتن از عنصر رنگ یا دیگر عناصر بصری نیست. از قدیمی‌ترین ایام، مجازها و استعاره‌های خاصی به وسیله استفاده از عنصر رنگ در غیر مورد کاربردی خودش بوده به طوریکه بسیاری از امور معنوی که به حس بینایی در نمی‌آیند، با صفتی که از صفات رنگ‌هاست نشان داده شده‌اند.

الف) حس‌آمیزی با بهره‌گیری از حس بینایی

---

⁴ - Synesthesia

به نگاه زرد زنبور/ تن تو هزار لانه/ برای سار و گنجشک/ دل تو هزار دانه (ناصر کشاورز، گل آفتابگردان، از: بوی گردوهای کال)
نگاه زرد

ب) حس آمیزی با بهره‌گیری از حس بویایی
از هوا انگاری/ بوی گل می‌بارد/ شاپرک در چشمش/ آسمانی دارد (ابراهیمی، روی انگشت بهار، از: پروانه در باران)
باریدن بوی گل
ج) حس آمیزی با بهره‌گیری از حس چشایی
یک کلاغ دیگر او را/ دیده بود و گریه می‌کرد/ با صدایی داغ و غمگین/ در هوایی ساکت و سرد (کشاورز، ختم بال و پرواز، از: چک‌ای آواز)
صدای داغ

۷-۱-۱ متناقض نمایی

"منظور از تصویر پارادوکسی یا تناقض‌نما، تصویری است که دو روی ترکیب آن، به لحاظ مفهوم، یکدیگر را نقض می‌کنند. مثل سلطنت فقر." (شریف‌نسب، ۱۰۲)
در کلام، دو امر متضاد را به یک چیز نسبت بدهیم به گونه‌ای که ظاهراً وجود یکی نقض وجود دیگری باشد.

- من به سوی خانه رفتم/ دست پر با نفت و لبخند/ توی راه احساس کردم/ برف‌ها هم گرم هستند (ناصر کشاورز، نفت و لبخند، از: هر چه هستی بهترینی)
گرم بودن برف‌ها

۸-۱-۱ آشنایی زدایی

یکی از مهمترین‌ترین عوامل "رستاخیز واژه‌ها" (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۹، ۵) جایی است که یک واژه به گونه‌ای به کار می‌رود که خلاف انتظار خواننده است.

- تو پنهان می‌شوی گاهی / میان چشم آهوها / تو را احساس باید کرد / میان رنگ‌ها،
بوها! (کشاورز، کجا هستی، از: چکه چکه اشک)
پنهان شدن میان چشم آهوها و احساس شدن میان رنگ‌ها و بوها دارای آشنایی زدایی است.